

توزیع و تراکم جمعیت استان خراسان

مقدمه:

استان خراسان با وسعتی معادل ۳۱۳۳۳۵ کیلومتر مربع در شرق و شمال شرق ایران قرار دارد و وسیعترین استان کشور است. این استان از شمال و شمال شرقی ۷۰۰ کیلومتر با کشور شوروی و از جهت شرق ۶۱۹ کیلومتر با کشور افغانستان مرز مشترک دارد. استانهای سیستان و بلوچستان و کرمان از جنوب، استانهای یزد، اصفهان، سمنان و مازندران از غرب با خراسان هم مرز هستند.

به دلیل تنوع عوارض جغرافیایی، شرایط اقلیمی متنوع و سیاستهای دولتها در دوره‌های مختلف توزیع جمعیت در مناطق مختلف استان یکنواخت نیست. شمال استان رویهمرفته دارای شرایط اقلیمی معتدل و سردکوهستانی منابع خوب آب، و امکانات کشاورزی و دامپروری مناسب است به بیان دیگر این قسمت از نظر طبیعی حاصلخیزترین، و از نظر انسانی متراکم‌ترین بخش استان را تشکیل می‌دهد. شهرستانهای بجنورد، شیروان، قوچان، درگز و مشهد در این قسمت واقع شده‌اند.

قسمت مرکزی استان دارای آب و هوای نیمه‌صحرايي ملايم است و شهرستانهای سبزوار، اسفراین، نیشابور، تربت حیدریه، تربت جام، تایباد و کاشمر را شامل می‌شود.

خراسان جنوبی عمده دارای آب و هوای گرم صحرایی است و شامل شهرستانهای طبس، فردوس، گناباد، قاین و بیرجند می باشد.

به طور کلی میزان بارندگی و رشد اقتصادی از شمال به جنوب کاهش می یابد. در سالهای اخیر تعدادی واحدهای صنعتی در نقاط مختلف استان، بویژه شهرهای مشهد و نیشابور دایر شده و یا در حال احداث است که باعث جذب جمعیت زیادی از مناطق دور و نزدیک به ویژه در مراکز شهری شده است. در طی این سالها مهاجرین خارجی به ویژه افغانیهای زیادی نیز در سطح استان ساکن شده اند که شهرهای هم مرز با افغانستان بیشترین مهاجران افغانی را جذب کرده اند.

توزیع و تراکم جمعیت^۱:

بر اساس آمار سال ۱۳۶۵ سرشماری نفوس و مسکن، استان خراسان با ۵۲۸۰۶۰۵ نفر جمعیت ۱۱٪ جمعیت کشور را دارا بوده است که در ۳۱۳۳۳۵ کیلومتر مربع*، مساحت

جدول شماره ۱- مقایسه جمعیت استان خراسان در چهار سرشماری اخیر، را نشان می دهد^۲.

سال	جمعیت کل		جمعیت شهری		جمعیت روستایی	
	هزار نفر	نرخ رشد	هزار نفر	نرخ رشد	هزار نفر	نرخ رشد
۱۳۳۵	۲۰۰۷	-	۴۲۹	-	۱۵۷۷	-
۱۳۴۵	۲۴۹۷	۲/۲	۷۲۷	۵/۳	۱۷۷۰	۱/۱
۱۳۵۵	۳۲۶۴	۲/۶	۱۲۴۵	۵/۴	۲۰۱۹	۱/۲
۱۳۶۵	۵۲۸۰	۴/۹	۲۵۴۸	۷/۴	۲۷۲۴	۳

۱- کلیه آمارهای سال ۶۵ بر اساس سرشماری سال ۱۳۶۵ و از کتاب نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مهرماه ۱۳۶۵- استان خراسان اخذ شده است.

* مساحت فعلی استان به دلیل تغییرات اخیر در مرزهای استان ۳۱۵۶۸۶/۶ کیلومتر مربع است.

۲- الف: وزارت کشور گزارش خلاصه سرشماری عمومی کشور در سال ۱۳۳۵، جلد اول تعداد و توزیع ساکنین کشور،

دی ماه ۱۳۳۹، ص ۲.

ب: سازمان برنامه و بودجه.

ج: سازمان برنامه و بودجه خراسان معاونت آمار و انفورماتیک، آمارنامه استان خراسان، سال ۱۳۶۰، شماره

مسلول ۳، اسفند ۱۳۶۱ ص ۸.

استان، پراکنده بوده‌اند. از این تعداد ۲۵۴۸۹۹۹ نفر و یا کمتر از نصف جمعیت (۴۸/۳٪) در ۴۷ نقطه شهری و ۲۷۲۴۸۵۸ نفر و یا بیشتر از نصف جمعیت (۵۱/۶٪) در ۸۱۰۸ آبادی ساکن بوده‌اند و ۶۷۴۸ نفر بقیه (۰/۱٪) جمعیت غیرساکن استان را تشکیل می‌داده‌اند. تراکم نسبی جمعیت در این استان ۱۶/۸ نفر در هر کیلومتر مربع بوده است.

با توجه به جدول فوق جمعیت استان از سال ۱۳۵۵ تا سال ۱۳۶۵، ۴/۹٪ رشد داشته است که در مقایسه با سرشماریهای قبلی افزایش قابل ملاحظه‌ای را نشان می‌دهد.

درصد جمعیت شهری از ۲۱/۴٪ در سال ۳۵ به ۲۹/۱٪ در سال ۴۵ و ۳۸/۱٪ در سال ۵۵ و ۴۸/۳٪ در سال ۱۳۶۵ افزایش یافته و نشان دهنده رشد شهرنشینی در خراسان است. برعکس درصد جمعیت روستایی از ۷۸/۶٪ در سال ۳۵ به ۷۰/۹٪ در سال ۴۵ و ۶۱/۹٪ در سال ۵۵ و ۵۱/۶٪ در سال ۱۳۶۵ کاهش یافته است که نشان دهنده کاهش روستانشینی در آن می‌باشد. افزایش جمعیت شهرها عمده به دو دلیل است، یکی افزایش مهاجرت از مناطق روستایی به شهرهاست. و دیگری تبدیل تعدادی از روستاهای بزرگتر به شهرهای کوچک است.

توزیع جمعیت و تراکم نسبی آن در مناطق مختلف استان بسیار نامتعادل است. برای سهولت مطالعه و درک بهتر مطلب، استان خراسان را به سه منطقه شمالی- مرکزی و جنوبی تقسیم کرده و جمعیت آن را بررسی می‌کنیم.

۱- خراسان شمالی:

خراسان شمالی شامل تمام حوضه رودخانه کشف رود و حوضه رودخانه اترک، واقع در استان خراسان و دامنه‌های شمالی کوههای هزارمسجد تا مرز ایران و شوروی می‌باشد^۳. در این ناحیه ارتفاعات زیاد و همچنین دشتهای بزرگی وجود دارد که به وسیله رودخانه‌هایی مانند اترک و کشف رود زهکشی می‌شوند. در این ناحیه ارتباطات آسان است و مشکل شوری آب وجود ندارد.

شهرستانهای خراسان شمالی شامل مشهد؛ بجنورد، قوچان، شیروان و درگز بوده و ناحیه پرجمعیت استان را تشکیل می‌دهند. این شهرستانها با ۱۸ شهر، ۱۸ بخش، ۷۱

۳- پایلی، دکتر محمدحسین، مختصری درباره کوچ نشینان کرد شمال خراسان (۱)، در مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه مشهد؛ شماره سوم و چهارم، سال شانزدهم، شماره مسلسل ۶۴-۶۳، پائیز و زمستان ۱۳۶۲، ص ۵۶۱.

۴۱

جدول شماره ۲ تقسیمات جغرافیایی نواحی سه گانه استان خراسان در سال ۱۳۶۵*

شهرستان	تعداد شهر	تعداد بخش	تعداد دهستان	تعداد آبادی دارای سکنه
خراسان شمالی	مشهد	۷	۲۳	۱۲۲۳
	بجنورد	۴	۱۴	۵۷۸
	قوچان	۳	۱۶	۴۰۶
	شیروان	۱	۸	۱۲۵
	درگز	۳	۱۰	۱۶۹
جمع	۱۸	۱۸	۷۱	۲۵۰۱
خراسان مرکزی	تربت حیدریه	۴	۱۷	۸۰۳
	نیشابور	۲	۱۳	۶۲۵
	سبزوار	۲	۲۳	۴۸۴
	تربت جام	۲	۶	۴۱۷
	کاشمر	۳	۸	۲۰۰
	تایباد	۱	۳	۲۲۸
	اسفراین	۱	۷	۱۷۹
جمع	۱۵	۲۳	۷۷	۲۹۳۶
خراسان جنوبی	بیرجند	۳	۲۰	۱۵۸۳
	قاین	۲	۸	۳۴۱
	گناباد	۴	۸	۲۳۶
	فردوس	۴	۱۸	۲۵۰
	طبرس	۱	۹	۲۶۱
جمع	۱۴	۱۲	۶۳	۲۶۷۱
جمع کل استان	۴۷	۵۳	۲۱۱	۸۱۰۸

۵ براساس مصوبات دولت در تاریخ ۶۸/۴/۲۱ شهرستانهای سرخس، خواف، نهبندان و در تاریخ ۶۸/۱۲/۹ شهرستان چناران به شهرستانهای استان اضافه شده است و تعداد شهرستانهای استان از ۱۷ به ۲۱ تغییر یافته است. به دنبال این تقسیمات تعداد بخشها، دهستانها و آبادیهای بعضی از شهرستانها نیز تغییر یافت. شهرستانهای سرخس و چناران در خراسان شمالی، خواف در خراسان مرکزی و نهبندان در خراسان جنوبی قرار دارند.

دهستان؛ ۲۵۰۱ آبادی مسکون و با مساحتی معادل ۵۷۸۰۳ کیلومتر مربع دارای ۲۷۷۷۹۶۲ نفر جمعیت می باشد. به عبارت دیگر ۱۸٪ مساحت استان ۵۲/۶٪ جمعیت آن را در خود جای داده است که تراکم نسبی جمعیت در این ناحیه ۴۸ نفر در کیلومتر مربع می باشد. از کل جمعیت این ناحیه ۱۸۰۷۴۸۴ نفر یا ۶۵٪ آن ساکن مناطق شهری هستند که خود شامل ۷۱٪ جمعیت شهری استان است؛ ۹۶۷۱۷۹ نفر یا ۳۵/۵٪ بقیه ساکن مناطق روستایی هستند که ۳۵/۵٪ جمعیت روستایی استان می باشند. ۳۲۹۹ نفر بقیه یا ۰/۱۱٪ جمعیت غیرساکن هستند که طبق آمارجدول شماره ۳ درخراسان شمالی پراکنده اند و ۴۸/۹٪ جمعیت غیرساکن استان را تشکیل می دهند.

درمیان شهرستانهای خراسان شمالی شهرستان مشهد با جمعیت ۲۰۲۲۹۶۶ نفر که ۷۲/۸٪ از جمعیت کل این منطقه و ۳۸/۳٪ از جمعیت کل استان را تشکیل می دهد، پرجمعیت ترین شهرستان خراسان شمالی و کل استان است. از این تعداد ۱۵۳۸۶۶۲ نفر یا ۷۶٪ جمعیت در نقاط شهری ساکن هستند که ۶۰/۴٪ جمعیت شهری استان را تشکیل می دهد. این رقم نشان دهنده رشد شهرنشینی و مهاجرت از روستاها به نقاط شهری در این شهرستان است.

شهرستان درگز با ۶۵۷۱۵ نفر جمعیت که ۲/۴٪ جمعیت منطقه و ۱/۲٪ جمعیت کل استان را شامل می شود، کم جمعیت ترین شهرستان خراسان شمالی است. از کل جمعیت شهرستان درگز ۲۹۶۸۴ نفر یا ۴۵/۲٪ جمعیت آن که ضمناً ۱/۲٪ جمعیت شهری استان را نیز تشکیل می دهند در نقاط شهری ساکن هستند و ۳۵۶۲۵ نفر یا ۵۴/۲٪ جمعیت در مناطق روستایی ساکنند که ۱/۳٪ جمعیت روستایی استان را تشکیل می دهند. ۴۰۶ نفر بقیه یا ۰/۶٪ جمعیت غیرساکنند و ۶٪ جمعیت غیرساکن استان می باشند. حدود نیمی از جمعیت غیرساکن استان نیز در خراسان شمالی بوده اند.

عوامل مختلفی در توزیع و تراکم جمعیت در خراسان شمالی دخالت دارند. مهمترین

آنها عبارتند از:

۱- عوامل انسانی واجتماعی

- وجود مرقد مطهر امام هشتم (ع) و مرکزیت استان.

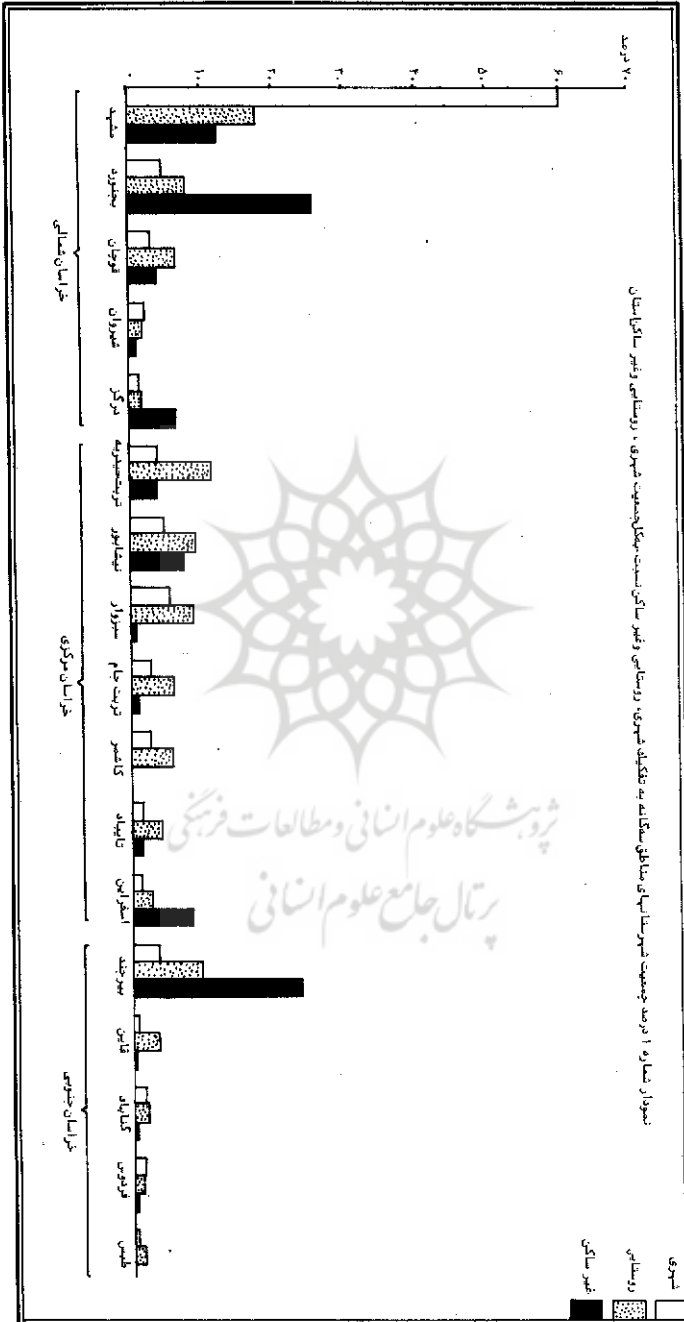
- وجود راههای ارتباطی مناسب.

- استقرار صنایع به ویژه در اطراف مشهد.

جدول شماره ۳ - مشخصات جمعیتی مناطق سه گانه استان خراسان

شهرستان	شهری		روستایی		غیرساکن		جمع کل	جمع کل استان	
	جمع کل	تراکم	جمع کل	تراکم	جمع کل	تراکم			
شهرستان مشهد	جمع	۳۷۷۸۰۱۸	۵۷۵	۱۸	۳۷۷۸۰۱۸	۱۸	۳۷۷۸۰۱۸	۳۷۷۸۰۱۸	
	تربت حیدریه	۹۸۶۱۰	۲/۳	۲۳۲	۱/۱۱	۲۳۲	۲۳۲	۹۸۶۱۰	
	نیشابور	۱۸۵۷۱۱	۵/۳	۱۱	۲/۷	۱۱	۱۸۵۷۱۱	۱۸۵۷۱۱	
	سبزوار	۳۳۱۶۶	۲/۵	۸۳	۲/۸	۸۳	۳۳۱۶۶	۳۳۱۶۶	
	تربت جام	۳۵۸۶۲	۶/۲	۱/۳۱	۱/۳۱	۱/۳۱	۳۵۸۶۲	۳۵۸۶۲	
	کاشمر	۲۵۵۶۶	۶/۲	۳	۳/۹۶	۳	۲۵۵۶۶	۲۵۵۶۶	
	تایباد	۶۸۰۳۰	۲/۱	۲/۲۱	۳۸	۳۸	۶۸۰۳۰	۶۸۰۳۰	
	استراخان	۸۸۰۸۱	۱	۱/۱۱	۳۵	۳۵	۸۸۰۸۱	۸۸۰۸۱	
	جمع	۶۶۸۱۳۵	۱۲	۵۰	۱/۱۱	۱۲۱	۶۶۸۱۳۵	۶۶۸۱۳۵	
	بیرجند	۸۶۸۱۶	۶/۳	۲/۵	۳/۳۸	۳/۳۸	۸۶۸۱۶	۸۶۸۱۶	
شهرستان قاین	جمع	۶۱۰۱۰۶	۲۰/۱	۳	۳/۸۷	۳	۶۱۰۱۰۶	۶۱۰۱۰۶	
	گناباد	۳۸۰۴۳	۵/۱	۲	۵/۵	۳۸	۳۸۰۴۳	۳۸۰۴۳	
	فردوس	۸۱۸۸۱	۵/۱	۳/۱	۵/۲	۱۸	۸۱۸۸۱	۸۱۸۸۱	
	طبرس	۶۸۷۷۱	۶/۰	۳/۰	۱/۶	۰	۶۸۷۷۱	۶۸۷۷۱	
	جمع	۶۷۸۱۶۶	۵۷/۳	۵/۱	۳۰/۰	۳۰/۰	۶۷۸۱۶۶	۶۷۸۱۶۶	
	شهرستان یزد	جمع	۲۰۱۸۴۱	۲۰/۱	۲۶	۲۶/۰	۲۶	۲۰۱۸۴۱	۲۰۱۸۴۱
		تربت حیدریه	۹۸۶۱۰	۲/۳	۲۳۲	۱/۱۱	۲۳۲	۹۸۶۱۰	۹۸۶۱۰
		نیشابور	۱۸۵۷۱۱	۵/۳	۱۱	۲/۷	۱۱	۱۸۵۷۱۱	۱۸۵۷۱۱
		سبزوار	۳۳۱۶۶	۲/۵	۸۳	۲/۸	۸۳	۳۳۱۶۶	۳۳۱۶۶
		تربت جام	۳۵۸۶۲	۶/۲	۱/۳۱	۱/۳۱	۱/۳۱	۳۵۸۶۲	۳۵۸۶۲
کاشمر		۲۵۵۶۶	۶/۲	۳	۳/۹۶	۳	۲۵۵۶۶	۲۵۵۶۶	
تایباد		۶۸۰۳۰	۲/۱	۲/۲۱	۳۸	۳۸	۶۸۰۳۰	۶۸۰۳۰	
استراخان		۸۸۰۸۱	۱	۱/۱۱	۳۵	۳۵	۸۸۰۸۱	۸۸۰۸۱	
جمع		۶۶۸۱۳۵	۱۲	۵۰	۱/۱۱	۱۲۱	۶۶۸۱۳۵	۶۶۸۱۳۵	
بیرجند		۸۶۸۱۶	۶/۳	۲/۵	۳/۳۸	۳/۳۸	۸۶۸۱۶	۸۶۸۱۶	
شهرستان خراسان جنوبی	جمع	۳۷۷۸۰۱۸	۵۷۵	۱۸	۳۷۷۸۰۱۸	۱۸	۳۷۷۸۰۱۸	۳۷۷۸۰۱۸	
	تربت حیدریه	۹۸۶۱۰	۲/۳	۲۳۲	۱/۱۱	۲۳۲	۹۸۶۱۰	۹۸۶۱۰	
	نیشابور	۱۸۵۷۱۱	۵/۳	۱۱	۲/۷	۱۱	۱۸۵۷۱۱	۱۸۵۷۱۱	
	سبزوار	۳۳۱۶۶	۲/۵	۸۳	۲/۸	۸۳	۳۳۱۶۶	۳۳۱۶۶	
	تربت جام	۳۵۸۶۲	۶/۲	۱/۳۱	۱/۳۱	۱/۳۱	۳۵۸۶۲	۳۵۸۶۲	
	کاشمر	۲۵۵۶۶	۶/۲	۳	۳/۹۶	۳	۲۵۵۶۶	۲۵۵۶۶	
	تایباد	۶۸۰۳۰	۲/۱	۲/۲۱	۳۸	۳۸	۶۸۰۳۰	۶۸۰۳۰	
	استراخان	۸۸۰۸۱	۱	۱/۱۱	۳۵	۳۵	۸۸۰۸۱	۸۸۰۸۱	
	جمع	۶۶۸۱۳۵	۱۲	۵۰	۱/۱۱	۱۲۱	۶۶۸۱۳۵	۶۶۸۱۳۵	
	بیرجند	۸۶۸۱۶	۶/۳	۲/۵	۳/۳۸	۳/۳۸	۸۶۸۱۶	۸۶۸۱۶	
شهرستان خراسان شمالی	جمع	۳۷۷۸۰۱۸	۵۷۵	۱۸	۳۷۷۸۰۱۸	۱۸	۳۷۷۸۰۱۸	۳۷۷۸۰۱۸	
	تربت حیدریه	۹۸۶۱۰	۲/۳	۲۳۲	۱/۱۱	۲۳۲	۹۸۶۱۰	۹۸۶۱۰	
	نیشابور	۱۸۵۷۱۱	۵/۳	۱۱	۲/۷	۱۱	۱۸۵۷۱۱	۱۸۵۷۱۱	
	سبزوار	۳۳۱۶۶	۲/۵	۸۳	۲/۸	۸۳	۳۳۱۶۶	۳۳۱۶۶	
	تربت جام	۳۵۸۶۲	۶/۲	۱/۳۱	۱/۳۱	۱/۳۱	۳۵۸۶۲	۳۵۸۶۲	
	کاشمر	۲۵۵۶۶	۶/۲	۳	۳/۹۶	۳	۲۵۵۶۶	۲۵۵۶۶	
	تایباد	۶۸۰۳۰	۲/۱	۲/۲۱	۳۸	۳۸	۶۸۰۳۰	۶۸۰۳۰	
	استراخان	۸۸۰۸۱	۱	۱/۱۱	۳۵	۳۵	۸۸۰۸۱	۸۸۰۸۱	
	جمع	۶۶۸۱۳۵	۱۲	۵۰	۱/۱۱	۱۲۱	۶۶۸۱۳۵	۶۶۸۱۳۵	
	بیرجند	۸۶۸۱۶	۶/۳	۲/۵	۳/۳۸	۳/۳۸	۸۶۸۱۶	۸۶۸۱۶	

موسط درجه جمعیت نسبت به جمعیت کل شهرستان و متوسط تراکم در مناطق سه گانه و کل استان.

- واقع شدن در مسیر راههای حملات شرق به غرب و سکونت بعضی از اقوام شرقی به ویژه ترکها در این ناحیه.

- قرار گرفتن در مسیر راههای اصلی قدیمی مثل جاده ابریشم.

- مهاجرت‌های اجباری کردها در زمانهای مختلف به ویژه در زمان شاه اسماعیل و شاه عباس صفوی؛ به طوری که بسیاری از جهانگردان و برخی از نویسندگان ایرانی شمال خراسان کنونی را کردستان یا کردستان شمال شرقی نام نهادند.

۲- عوامل طبیعی

- فیزیوگرافی منطقه.

- میزان ریزش‌های جوی.

- حاصلخیزی خاک.

- وجود آب‌های سطحی و زمینهای قابل کشت و زرع.

- وجود مراتع سرسبز.

۲- خراسان مرکزی:

خراسان مرکزی یک ناحیه حد وسط است. ارتفاعات بینالو و امتداد آن در شمال این منطقه قرار دارد. هریک از دشتهای این قسمت از نظر عمرانی واحدهای بسیار مشخصی هستند که به وسیله رودخانه‌هایی که غالباً به کویر مرکزی می‌ریزند زهکشی می‌شوند. نواحی تجمع نمک در انتهای غالب این دشتهای ظاهر می‌شود و مشکلات مربوط به شوری اراضی و آبها را پیش می‌آورد. قسمت‌های شمالی این منطقه شباهت زیادی به خراسان شمالی دارد و در سایر قسمت‌ها بویژه در اطراف برجستگیها مانند ناحیه خراسان جنوبی است.

بیشترین جمعیت این ناحیه را روستاییان تشکیل می‌دهند و در تمام شهرستانها درصد جمعیت روستایی بیشتر از درصد جمعیت شهری است. روستاییان به ویژه در نقاط جنوبی این ناحیه در روستاهایی زندگی می‌کنند که تعداد مساکن آنها کم و به صورت فشرده در محل ظهور آب قناتها ساخته شده و فواصل این روستاها از یکدیگر نسبتاً زیاد است.

شهرستانهای خراسان مرکزی شامل تربت حیدریه، نیشابور، سبزوار، تربت جام،

کاشمر، تایباد و اسفراین ناحیه با جمعیت متوسط استان را تشکیل می دهند. این شهرستانها با ۱۵ شهر، ۲۳ بخش و ۷۷ دهستان، ۲۹۳۶ آبادی مسکون و با مساحت ۸۴۹۲۳ کیلومتر مربع، دارای ۱۸۰۲۲۰۳ نفر جمعیت هستند. به عبارت دیگر ۲۷٪ مساحت استان ۱/۳۴٪ جمعیت را در خود جای داده است و تراکم نسبی جمعیت آن ۲۱/۲ نفر در هر کیلومتر مربع است.

از کل جمعیت خراسان مرکزی، ۵۳۹۷۶۹ نفر یا ۳۰٪ جمعیت ساکن مناطق شهری هستند که ۲۱٪ جمعیت شهری استان را تشکیل می دهند. ۱۲۶۰۹۸۸ نفر یا ۷۰٪ نیز ساکن مناطق روستایی هستند که ۴۶/۳٪ جمعیت روستایی استان می باشند. ۱۴۴۶ نفر بقیه یا ۰/۰۸٪ جمعیت غیر ساکن هستند که مطابق جدول شماره ۳ در شهرستانهای این ناحیه پراکنده اند و ۲۱/۴٪ جمعیت غیر ساکن استان را تشکیل می دهند.

در میان شهرستانهای خراسان مرکزی شهرستان تربت حیدریه با جمعیت ۴۰۱۱۲۸ نفر که ۲۲/۳٪ جمعیت این ناحیه و ۷/۶٪ از جمعیت کل استان را تشکیل می دهد، پرجمعیت ترین شهرستان خراسان مرکزی است. ۹۸۶۱۰ نفر یا ۲۴/۶٪ از این تعداد در نقاط شهری ساکنند و ۳/۹٪ جمعیت شهری استان را تشکیل می دهند. تعداد ۳۰۲۲۷۳ نفر یا ۷۵/۶٪ جمعیت شهرستان تربت حیدریه نیز در نقاط روستایی ساکنند که ۱۱/۱٪ جمعیت روستایی استان را شامل می شوند. ۲۴۵ نفر بقیه یا ۰/۰۶٪ جمعیت غیر ساکنند و ۳/۶٪ جمعیت غیر ساکن استان را تشکیل می دهند.

از لحاظ جمعیت شهری، شهرستانهای سبزوار و نیشابور با داشتن ۵/۲٪ و ۴/۵٪ جمعیت شهری استان به ترتیب بیشترین جمعیت شهری این منطقه را دارا می باشند. شهرستان اسفراین با جمعیت ۱۰۲۸۵۵ نفر که ۵/۷٪ جمعیت منطقه و ۱/۹٪ جمعیت کل استان را شامل می شود کم جمعیت ترین شهرستان ناحیه مرکزی است. از کل جمعیت این شهرستان ۲۷۰۷۹ نفر یا ۲۶/۳٪ جمعیت در شهر اسفراین زندگی می کنند که ۱٪ جمعیت شهری استان هستند. ۷۵۲۳۱ نفر یا ۷۳/۱٪ جمعیت در نقاط روستایی ساکنند و ۲/۸٪ جمعیت روستایی استان را تشکیل می دهند. ۵۴۵ نفر بقیه یا ۰/۵۲٪ جمعیت غیر ساکنند و ۸/۱٪ جمعیت غیر ساکن استان را تشکیل می دهند.

شهرستانهای تربت حیدریه و نیشابور بیشترین جمعیت روستایی این ناحیه را دارا می باشند. به طور کلی کمبود، آب، خاکهای نمکدار و توده های شن متحرک، نزدیکی به

کوبیر، کمبود راههای ارتباطی مناسب، کمی صنایع و رشد و توسعه شهر مشهد و جذب قسمت عمده‌ای از مهاجرتها از مهمترین عواملی هستند که در کمی جمعیت این ناحیه نسبت به خراسان شمالی نقش دارند. ولی با این حال خراسان مرکزی حدود $\frac{۱}{۳}$ جمعیت استان را در خود جای داده است.

۳- خراسان جنوبی:

این ناحیه فقیرترین قسمت استان است. در نواحی مرتفع کشاورزی دارای اهمیت است. در این ناحیه از استان دره‌های ارتفاعات کوچک جدا از هم از نظر فعالیتهای کشاورزی فعالتر هستند. دشتهای محدود واقع در بین ارتفاعات که در پایین آنها عوارض تراکم نمک ظاهر می‌شود، فعالیت کمتری دارند. فرورفتگیهای کوچک مسدود که کوبیرها را تشکیل می‌دهند به دلیل کمی ارتفاع و تأثیر خشک کننده کوبیرهای بزرگ خارجی، زندگی را بسیار مشکل می‌سازند.

در این قسمت نیز غلبه با جمعیت روستایی است و مساکن روستایی کم و فشرده است و غالباً در محل ظهور آب قناتها ساخته شده‌اند. روستاهایی که آب قنات یا تعداد قناتهای آنها زیاده‌تر و دارای زمینهای حاصلخیز بیشتری هستند بزرگتر و به صورت واحه‌های نسبتاً آباد خودنمایی می‌کنند. فواصل روستاها از یکدیگر نیز زیاد است.

خراسان جنوبی شامل شهرستانهای بیرجند، قاین، گناباد، فردوس و طبس است که ناحیه کم جمعیت استان را تشکیل می‌دهند. این شهرستانها با ۱۴ شهر، ۱۲ بخش، ۶۳ دهستان، ۲۶۷۱ آبادی مسکون و با مساحت ۱۷۰۶۰۹ کیلومتر مربع، دارای ۷۰۰۴۴۰ نفر

جدول شماره ۴- مناطق سه گانه استان به تفکیک درصد مساحت و درصد جمعیت

منطقه	درصد مساحت از کل استان	درصد جمعیت از کل استان
خراسان شمالی	۱۸	۵۲/۶
خراسان مرکزی	۲۷	۳۴/۱
خراسان جنوبی	۵۵	۱۳/۳
جمع	۱۰۰	۱۰۰

جمعیت هستند. به عبارت دیگر ۵۵٪ مساحت استان ۳/۱۳٪ جمعیت را در خود جای داده است و تراکم نسبی جمعیت در آن ۴/۱ نفر در هر کیلومتر مربع است.

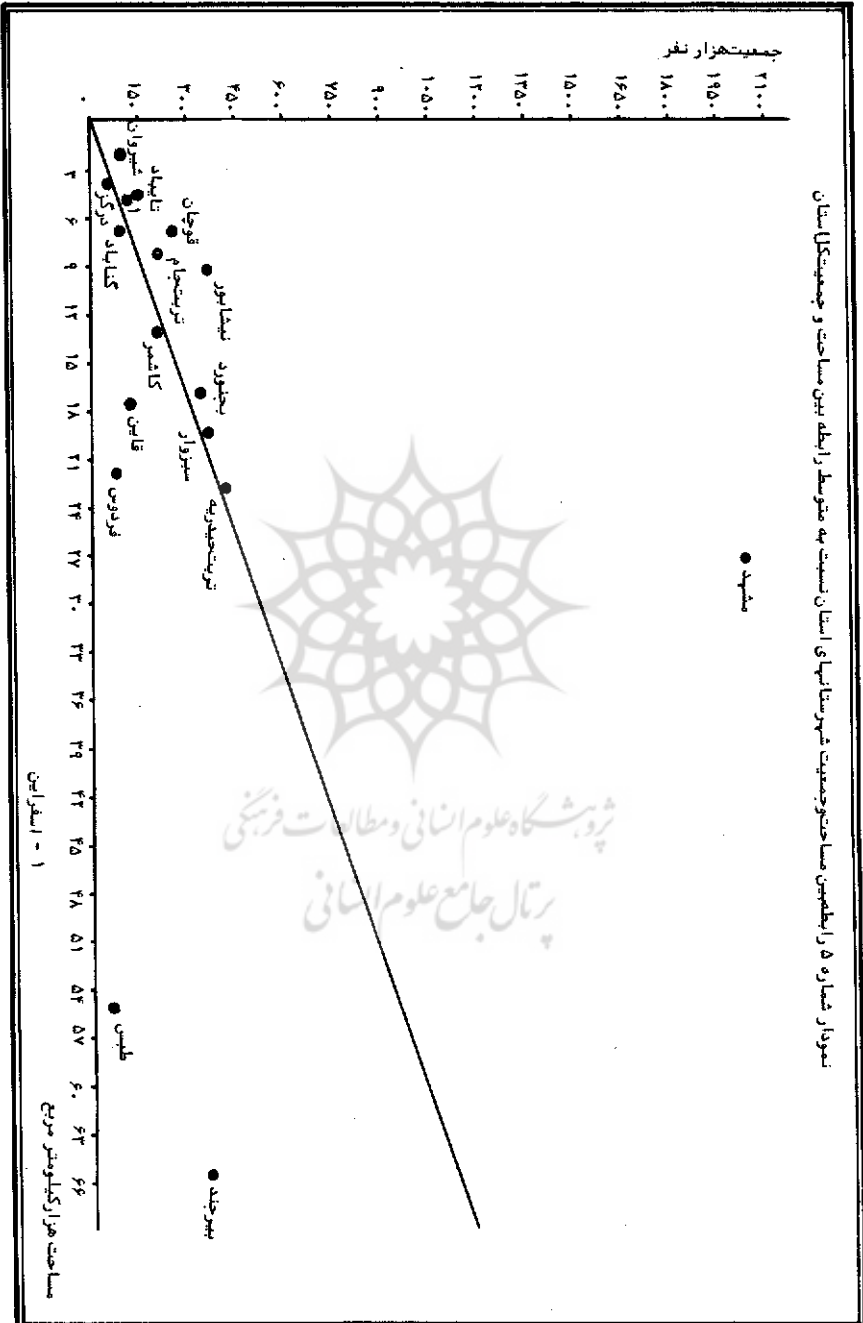
از کل جمعیت خراسان جنوبی، ۲۰۱۷۴۶ نفر یا ۲۸/۸٪ جمعیت ساکن مناطق شهری هستند که ۸٪ جمعیت شهری استان را تشکیل می دهند. ۴۹۶۶۹۱ نفر یا ۷۰/۹٪ نیز ساکن مناطق روستایی هستند که ۱۸/۲٪ جمعیت روستایی استان می باشند. ۲۰۰۳ نفر بقیه یا ۰/۲۸٪ جمعیت غیر ساکن هستند که ۲۹/۷٪ جمعیت غیر ساکن استان را تشکیل می دهند. در میان شهرستانهای خراسان جنوبی، شهرستان بیرجند با جمعیت ۳۶۱۴۰۳ نفر که ۵۱/۶٪ جمعیت این منطقه و ۶/۸٪ جمعیت کل استان را تشکیل می دهد پرجمعیت ترین شهرستان ناحیه جنوبی است. از این تعداد ۹۱۳۹۷ نفر یا ۲۵/۶٪ جمعیت که ضمناً ۳/۶٪ جمعیت شهری استان را تشکیل می دهند، در نقاط شهری ساکنند. تعداد ۲۶۸۰۹۰ نفر یا ۷۴/۲٪ جمعیت شهرستان بیرجند نیز در نقاط روستایی ساکنند که ۹/۸٪ جمعیت روستایی استان را شامل می شوند. ۱۹۱۶ نفر بقیه یا ۰/۵۳٪ جمعیت نیز غیر ساکنند و ۲۸/۴٪ جمعیت غیر ساکن استان را تشکیل می دهند. یکی از عوامل مهم افزایش جمعیت بیرجند وجود شخص اسدالله علم وزیر دربار رژیم قبل در این شهرستان و نقش وی در برنامه ریزیهای دولتی بوده است.

بنابراین تقریباً نصف جمعیت خراسان جنوبی در شهرستان بیرجند ساکنند و نصف دیگر جمعیت در شهرستانهای قاین، گناباد، فردوس و طبس پراکنده شده اند.

شهرستان طبس با جمعیت ۴۸۲۲۹ نفر که ۶/۹٪ جمعیت ناحیه جنوبی و ۰/۹٪ جمعیت استان را شامل می شود، کم جمعیت ترین شهرستان این ناحیه است. از این تعداد ۱۴۸۷۹ نفر یا ۳۰/۹٪ جمعیت ساکن شهر طبس هستند که ۰/۶٪ جمعیت شهری استان را تشکیل می دهند. ۳۳۳۵۰ نفر یا ۶۹/۱٪ جمعیت ساکن مناطق روستایی هستند که آنها هم ۱/۳٪ جمعیت روستایی استان را تشکیل می دهند.

وجود کویرهای بزرگ همچون کویر نمک و دشت کویر و کویرلوت که قسمتهای عمده ای از خراسان جنوبی را در بر گرفته اند، تپه ها و توده های شن متحرک، کمبود آب، خاکهای شور و عوامل انسانی نظیر عدم وجود راههای مناسب ارتباطی به ویژه در نقاط روستایی، عدم وجود صنایع متناسب با آب و هوای منطقه، کمبود مراکز دانشگاهی و فرهنگی، عدم بهره برداری از معادن و ذخایر موجود، باعث کمی جمعیت در این ناحیه از

شماره ۵ را بطمین مساحت و جمعیت شهرستانی استان نسبت به متوسط رابطه بین مساحت و جمعیت کل استان

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

استان شده‌اند.

با توجه به نمودار شماره ۴ و ۵ از شهرستانهای خراسان شمالی تنها تراکم نسبی شهرستان درگز از تراکم نسبی استان کمتر است و علل عمده آن کوهستانی بودن و دور بودن این شهرستان از سایر نقاط خراسان شمالی و کمبود راههای ارتباطی مناسب با شهرستانهای همسایه است.

درمیان شهرستانهای خراسان مرکزی نیز تنها تراکم نسبی شهرستان کاشمر کمتر از تراکم نسبی استان است.

دلایل عمده این امر وجود کویر، کمبود آب و شوری آن، عدم وجود راههای مناسب ارتباطی و واقع نشدن در مسیر راههای ارتباطی اصلی است. تراکم شهرستاهای خراسان جنوبی کلاً کمتر از تراکم نسبی استان است.

پیش‌بینی تحولات جمعیت استان:

تحولات آینده جمعیت استان خراسان به عواملی مانند نرخ باروری، روند شهرنشینی، اوضاع کشور افغانستان و تغییر تعداد مهاجران افغانی، بازسازی مناطق جنگی و بازگشت هموطنان جنگ‌زده به شهرهای خودشان و نیز مهاجرت به خارج یا به داخل استان بستگی دارد. افزایش شدید نرخ رشد جمعیت در سالهای اخیر به دلیل بالا رفتن نرخ باروری، ورود مهاجران افغانی، ورود هموطنان جنگ‌زده و مهاجر پذیرنی نسبی استان در سالهای بعد از انقلاب بوده است. اگر رشد جمعیت استان را همان $\frac{4}{9}$ جدول شماره ۱ در نظر بگیریم تعداد کل جمعیت استان در سال ۱۳۷۵ هجری حدود ۸۵۰۰۰۰۰ نفر و در سال ۱۳۸۵ هجری حدود ۱۳۷۵۰۰۰۰ نفر خواهد بود^۵.

بعید به نظر می‌رسد که جمعیت استان با همین روند افزایش یابد. زیرا پیش‌بینی می‌شود که در سالهای آینده علاوه بر این که مهاجران جنگ‌تحمیلی به شهرهای خود باز خواهند گشت، ورود مهاجران افغانی نیز متوقف خواهد شد. و حتی تعداد زیادی از آنان به

۵ - پیش‌بینی‌های جمعیتی با استفاده از فرمول $P = P_0(1+r)^t$ انجام شده است که در آن P جمعیت سال مورد نظر، P₀ جمعیت سال ۱۳۶۵، r نرخ رشد جمعیت و t فاصله سالها تا زمان مورد نظر است.

مطبعی لنگرودی، دکتر سیدحسین، مقاله روشهای کمی در جغرافیای جمعیت، در فصلنامه تحقیقات جغرافیایی،

شماره ۲، سال سوم، شماره مسلسل ۱۰، پاییز ۱۳۶۷، ص ۴۸.

کشورشان مراجعت خواهند کرد. بعلاوه آن دسته از معاودین عراقی که در استان ساکن شده اند نیز مراجعت خواهند کرد. رشد طبیعی جمعیت نیز به دلایل مختلف از جمله مسأله گرانی و توجه دولت به کنترل جمعیت و روشن شدن اذهان عمومی و... اندکی کاهش خواهد یافت. بنابراین می توان گفت جمعیت استان در سال ۱۳۷۵ به رقمی زیر ۸ میلیون نفر و در سال ۱۳۸۵ به رقمی زیر ۱۲ میلیون نفر خواهد رسید.

با توجه با مطالب گذشته، توزیع جمعیت بین نقاط شهری و روستایی به دلیل روند شهرنشینی و تبدیل بعضی از روستاهای بزرگ به شهرهای کوچک و تبدیل بعضی از بخشها به شهرستان، به نفع شهرها تغییر شدیدی خواهد یافت. پیش بینی می شود در سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۵ حدود ۷۰٪ جمعیت استان در نقاط شهری و حدود ۳۰٪ در نقاط روستایی سکونت خواهند داشت. جمعیت شمال استان نیز افزایش خواهد یافت. البته بخش عمده این افزایش جمعیت در محدوده شهرستان مشهد خواهد بود.

نتیجه:

با توجه به مطالب فوق نتایج زیر حاصل می شود:

۱- رشد جمعیت مراکز شهری به ویژه در سالهای بعد از انقلاب.

۲- کاهش جمعیت از شمال به جنوب:

۳- افزایش مهاجرت های روستایی.

۴- رشد بیش از حد جمعیت شهر مشهد.

عوامل اساسی در تراکم جمعیت شهر مشهد عبارتند از:

- وجود مرقد مطهر امام هشتم (ع).

- مرکزیت استان و وجود امکانات مناسب آموزشی - بهداشتی و...

- مهمترین مرکز مبادلات بازرگانی شرق کشور.

- وجود منابع تغذیه اقتصادی متعدد و متنوع از قبیل کشاورزی، صنعت، آستان قدس،

توریسم و خدمات.

- وجود راههای ارتباطی مختلف با تهران و سایر شهرها و استانها همچون راههای

شوسه، راه آهن و خطوط هوایی.

- بافت شهری مناسب و فضای سبز کافی.

- مهاجرت اقوام خارجی به خصوص افغانیها و معاودین عراقی
 - بروز جنگ تحمیلی عراق علیه جمهوری اسلامی ایران و مهاجرت تعداد زیادی از
 هموطنان جنگ زده به مشهد.

پیشنهادات:

راههای زیادی برای متعادل ساختن جمعیت استان وجود دارد که مهمترین آنها عبارتند از:

- ۱- کنترل زاد و ولد در استان و برنامه ریزیهای صحیح و مناسب در این زمینه
- ۲- کنترل و مهار رشد جمعیت شهر مشهد.
- ۳- سوق دادن جمعیت به مناطق جنوبی و مرکزی استان و استفاده حداکثر از قابلیت‌های این مناطق برای جذب جمعیت بیشتر.
- ۴- ایجاد صنایع اساسی به ویژه در شهرهای جنوبی استان و هدایت مهاجرت‌های روستایی به این منطقه.
- ۵- بهره‌برداری و فعال کردن معادن استان به ویژه سنگ آهن سنگان، زغال سنگ طبس، پنبه نسوز نهبندان، مس قلعه‌زری و... .
- ۶- انتقال صنایع کوچک به روستاها و ایجاد تنوع در فعالیتهای اقتصادی در جهت افزایش فرصتهای اشتغال.
- ۷- توسعه شبکه‌های ارتباطی به ویژه در جنوب استان.
- ۸- اتصال راه آهن بافق- طبس- مشهد.
- ۹- بهبود روشهای آبیاری و انتقال آب.
- ۱۰- حداکثر بهره‌برداری از منابع آبهای سطحی.
- ۱۱- اصلاح خاک‌های شور و پیشگیری از شور شدن اراضی و پیشروی کویر.
- ۱۲- بهره‌برداری از ریگزارها و کویرها.